

Αυτοπαρουσιαση

ΑΥΤΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Ξέρεις ποῦ θά μέ βρεις, Γκέρολντ. Ἐδῶ εἶναι ὅλα τόσο γεμάτα ζωή πού δέν μπορεῖς κάν νά πεθάνεις. Ἀκόμα κι οἱ νεκροὶ ἐδῶ συνεχίζουν νά ζοῦν, βαθιά στό χῶμα κι ὅμως συνεχίζουν νά ὑπάρχουν κι ό θάνατος ἀνήκει μέσα καί δέν εἶναι κάτι κακό. Ἐδῶ χρειάζεται νά χεις τόσο ἀπίστευτα λίγο ἄγχος, αὐτό εἶναι.

GEROLD SPÄTH, *COMMEDIA*

ΗΜΟΥΝ ἀκόμη παιδί, δταν σέ ἔνα βιβλίο τῆς Πηνελόπης Δέλτα, ἵσως ἡταν τά *Μυστικά τοῦ βάλτου*, ἵσως κάποιο ἄλλο, διάβασα ἔναν διάλογο πού είχε, ἀν θυμᾶμαι καλά, ὁ Παῦλος Μελάς μέ τούς συμπολεμιστές του. Ὁ Μελάς σκόπευε νά πάει στούς «κομιτατζῆδες» γιά κάποια διαπραγμάτευση, μόνος, κι οἱ σύντροφοί του προσπαθοῦσαν νά τόν ἀποτρέψουν ἀπ' αὐτό τό ἐγχείρημα. Ὁ διάλογος λοιπόν, ὅπως συγκράτησα τό πνεῦμα του, διαμείφθηκε ώς ἔξῆς: —Μήν πᾶς μόνος, εἶναι ἐπικίνδυνο. —Καί μετά; —Θά σοῦ στήσουν ἐνέδρα. —Καί μετά; —Θά σέ πιάσουν. —Καί μετά; —Θά σέ σκοτώσουν. —Καί μετά;

Ὑποθέτω δτι ἡ Πηνελόπη Δέλτα μ' αὐτό τό ἐπίμονο «Καί μετά;» θέλει νά ἀποδόσει τήν μορφή ἐνός ἥρωα δύποιος θέτει τόν ὑψηλό πατριωτικό του στόχο ὑπεράνω καί τῆς ζωῆς του ἀκόμη. "Ομως σ'" ἐμένα τό «Καί μετά;» τοῦ Παύλου Μελᾶ ἀσκησε ἀμέσως μιά παράξενη γοητεία, καί μέ ὠθησε σ' ἔνα νοερό παιχνίδι: Είπα νά σκεφτῶ δτιδήποτε, καί νά δῶ μέχρι ποῦ τέλος πάντων μπορεῖ αὐτό τό «Καί μετά;» νά φτάσει. Παίζοντας αὐτό τό παιχνίδι γρήγορα, καί μέ ἔναν μέχρι τότε ἄγνωστο τρόμο, ἀνακάλυψα πώς ἡ ἐρώτησή μου ἀνοιγε μιάν ἀβυσσο. Τίποτε δέν ἡταν σέ θέση νά τῆς ἀντισταθεῖ, οὔτε ίερό οὔτε δσιο. Βέβαια δέν είχα ἴδεα γιά τό τί θά μποροῦσα ν' ἀρχίσω μέ μιά τέτοια ἐμπειρία. "Ομως είχε ἐπέλθει ἔνα ἀδιόρατο ρῆγμα, πού ἔφτανε βαθιά καί πού στά ἐπόμενα χρόνια δέν μέ ἀφησε νά δοθῶ

σέ τίποτε δλότελα. Καμιά κοσμοθεωρία, καμιά θρησκευτική, πολιτική, έπιστημονική, κοινωνική ή άλλη άρχη, καμιά άνθρωπινη σχέση δέν μπόρεσε νά μοῦ προσφέρει ξνα ξδαφος.

Χρειάστηκαν είκοσιπέντε περίπου χρόνια γιά νά ξρθει μιά πρώτη ξκλαμψη, ή όποια ξδωσε στήν κατάστασή μου ξνα ξνομα και, δίνοντάς της ξνα ξνομα, τήν καταλάγιασε μέσα μου. ⁷ Ήταν στά χρόνια τής προσωπικής μου ψυχανάλυσης, δταν άνακάλυψα πώς αύτό πού μοῦ συνέβαινε ήταν δ,τι ο Medard Boss, ξνας δάσκαλός μου, άποκαλει «Sinnlosigkeitsneurose», «νεύρωση άπουσίας νοήματος». Και αύτήν τήν «νεύρωση» δέν τήν άνηγαγε σέ κάποια τραυματικά γεγονότα τής «παιδικής ήλικιας», άλλα τήν ξβλεπε σάν καίριο χαρακτήρα τής ίδιας τής σύγχρονης έποχής, και τῶν άνθρωπων πού τήν μοιράζονται. Και άκομη άργότερα, καθοδηγούμενος άπό τόν Heidegger, βρήκα στόν Nietzsche τήν δριστική μου «διάγνωση»: «Der europäische Nihilismus», «'Ο εύρωπαικός μηδενισμός», δ όποιος δέν σημαίνει τήν προσωπική υποκειμενική άποψη ένός φιλοσόφου άλλα τήν διάγνωση τής μοίρας τοῦ σύγχρονου κόσμου:

«Τί σημαίνει μηδενισμός; — "Οτι οι ύπερτατες άξιες χάνουν τήν άξια τους. Λείπει ό σκοπός· λείπει ή άπαντηση στό 'γιατί;»

Έδω βρήκα τήν όλοκληρωμένη διατύπωση τής παιδικής έμπειρίας μου τοῦ «Και μετά;»:

«'Ο μηδενισμός ώς ψυχολογική κατάσταση έπέρχεται άναγκαστικά, πρῶτον, δταν σέ κάθε συμβάν ξχομε άναζητήσει ξνα 'νόημα' τό δποιο δέν βρίσκεται μέσα του: ξτσι ξστε δ άναζητῶν τελικά χάνει τό κουράγιο του. Κατόπιν μηδενισμός είναι ή συνειδητοποίηση τής διαρκοῦς άνάλωσης δυνάμεων, τό μαρτύριο τοῦ 'πρός τί;', ή άνασφάλεια, ή ξλλειψη εύκαιριῶν γιά κάποια άνάρρωση, γιά κάποιον τέλος πάντων έφησυχασμό — ή ντροπή γιά τόν ίδιο του τόν ξαυτό, σάν κανείς νά είχε γιά πάρα πολύν χρόνο ξξαπατήσει τόν ξαυτό του... Έκείνο τό νόημα θά μπορούσε νά είναι: ή 'έκπλήρωση' ένός ψυιστού ήθικοῦ κανόνα σέ κάθε συμβάν, ή ήθική τάξη τοῦ κόσμου' ή ή αύξηση τής άγαπης και τής άρμονίας στήν έπικοινωνία τῶν δντων' ή ή προσέγγιση μίας γενικής κατάστασης εύτυχίας...»

Στό γυμνάσιο, στήν πρώτη ώρα τῆς βιολογίας, μπήκε στήν τάξη δικές της, ένας ψηλός, ξερακιανός και άσυμμάζευτος άμερικανός, ἄρπαξε τήν κιμωλία και μέ γρήγορες μεγάλες κινήσεις ἔγραψε μιά φράση, τρεῖς λέξεις, που κάλυψε σχεδόν δλο τό πλάτος ένός πίνακα δύο μέτρων: *What is life?* Πρώτη φορά ἔβλεπα τήν καθαρή δυνατότητα νά τεθεῖ τέτοια ἐρώτηση. Τί είναι ή ζωή; Πρώτη φορά ἔβλεπα, ἀπό μακριά, συγκεχυμένα και θολά, τήν δυνατότητα ένός λυσίματος ἀπό τήν «ζωή» και τίς ύποθέσεις της, τό όποιο νά καθιστᾶ δυνατή, νά συνοδεύεται καλύτερα, ἀπό μιά ἐρώτηση τοῦ εἶδους — τί είναι ή ζωή. “Υπῆρχε λοιπόν μιά ζωή ή όποια δέν ἔξαντλοῦνταν στήν «ζωή», ή όποια δέν καθηλώνονταν στίς ύποθέσεις τῆς «ζωῆς», ἀλλά είχε μιά ἐλευθερία ἀπέναντι στήν «ζωή», είχε τήν ἐλευθερία νά ἀπορεῖ, είχε τήν ἐλευθερία νά θαυμάζει, είχε τήν ἐλευθερία νά ρωτᾶ, χωρίς δρια!

Αύτή ή ἐρώτηση, και ή αἰσθηση που μοῦ προκάλεσε, χαράχθηκε μέσα μου τόσο βαθιά, που δέν ἀγγίχθηκε κάν ἀπό τήν ύποτιθέμενη ἀπάντηση τῆς βιολογίας που μάθαμε στούς ἐπόμενους μῆνες και στά ἐπόμενα χρόνια. Καί τοῦτο, φαντάζομαι, γιατί ή ἐρώτηση ἔρχονταν ἀπό πολύ μακρύτερα, και ἔφτανε πολύ μακρύτερα ἀπό τά ὅρια τῆς ἐπιστήμης και τῶν δυνητικῶν τῆς ἀπαντήσεων. “Ομως ή ίδια ή ἐρώτηση ἔμεινε κι αὐτή γιά πολλά χρόνια ἀπρόσιτη, ἔστω και ἔτσι ὅμως κράτησε ἀνοιχτή τήν δυνατότητα ένός τρόπου ὑπαρξῆς ἄλλου ἀπό ἐκεῖνον τῆς καθημερινότητας και τῶν αὐτονόητων ἀρχῶν που τήν κατευθύνουν, δπου τίποτε δέν είναι ἀνθεκτικό ἀρκετά γιά νά σηκώσει ἔνα ἀληθινό ἐρώτημα.

“Ομως αὐτή ή καθημερινή ζωή, ή όποια μέ τίς δικές της προτεραιότητες ἀποκλείει και ἀπαγορεύει κάθε τί τό οὐσιαστικό, ή όποια δέν στάθηκε ίκανή νά κρατήσει μακριά μου μιά ἐρώτηση τοῦ εἶδους «Τί είναι ή ζωή?», ἀναπόφευκτα δέν ἄρκεσε γιά νά κρατήσει μακριά μου και τήν ὁμόλογη ἐρώτηση «Τί είναι ὁ θάνατος?», ὁ θάνατός μου; — που δέν ἥταν κάν ἐρώτηση, περισσότερο ἥταν πάλι ἀπορία και ἀδιέξοδο. Γιατί ἐκεῖ δπου ή «ζωή» συγκεντρώνεται ἀποκλειστικά στόν ἑαυτό της και, μέ τήν πιεστικότητα τῶν καθημερινῶν της ύποθέσεων, διεκδικεῖ κάθε

προσοχή καί κάθε μέλημα, έκει δπου τό «νόημα τῆς ζωῆς» βρίσκεται στήν προκοπή καί στήν πρόοδο καί στήν ἀνάπτυξη καί στήν διασφάλιση, δηλαδή μέσα στήν ζωή, έκει δ θάνατος δέν ξχει καμιά θέση καί, έάν ποτέ τεθεῖ κάν ώς θέμα, ἀκόμη καί τότε φαίνεται κάτι τό ἀπίστευτο, τό ἀδιανόητο, κάτι πού δέν είναι στό πρόγραμμα, πού δέν θά ξπρεπε νά ύπαρχει.

Οι πρόσφορες ἀπαντήσεις, ή χριστιανική καί ή ἐπιστημονική, δέν στάθηκαν ίκανές νά μέ κερδίσουν. Είχα τήν ἀρχικά θολή ἄλλα σαφή ύπόνοια ὅτι καί οἱ δύο ἀπαρνοῦνται τόν θάνατο ώς θάνατό μου, ή χριστιανική μέ τήν ύπόσχεση τῆς συνέχειας σέ μία μέλλουσα ζωή καί ή ἐπιστημονική-βιολογική μέ τήν ἐπίσης ἀδιάφορη πρόσβασή της τόσο στόν ζωντανό «ὅργανισμό» δσο καί στό σηπόμενο πτῶμα, καθώς ἐννοεῖ καί τά δύο σέ δρους βιοχημικῶν διεργασιῶν. Καί εὐχήθηκα νά μοῦ δοθεῖ ή χάρη, καί ἐκεῖνο τό «Καί μετά;» νά μπορέσω κάποτε νά τό πῶ καί γιά τόν θάνατό μου — χωρίς τήν ἐννοια τῆς θυσίας γιά κάτι ἀνώτερο, δπως συμβαίνει στόν Παῦλο Μελά. Εὐχήθηκα στόν ἑαυτό μου κάτι πού αἰσθάνθηκα πώς ἀξίζει τόν κόπο νά ζεῖ κανείς: κατά κάποιον τρόπο, γνήσιο καί εἰλικρινή, νά μπορέσω νά συμφιλιωθῶ μέ τόν θάνατό μου.

Μία ἀπό τίς λιγοστές ἐκλάμψεις πού μέ σημάδεψαν συνέβη στά τέλη τοῦ γυμνασίου ή στίς ἀρχές τῶν σπουδῶν μου ὅταν προσπαθοῦσα νά βρῶ κάποια λύση στίς ἐρωτήσεις πού μέ ταλάνιζαν, καί πού βέβαια δέν ἦταν ἀπλή καθήλωση σέ μιά ἀδιάκοπη θανατολογία. "Αλλωστε τό ἐρώτημα, πού ἀργότερα συνάντησα στόν Σεφέρη, «Πῶς θά πεθάνουμε;» είναι οὐσιαστικά τό ἵδιο μέ τό ἐρώτημα «Πῶς θά ζήσουμε;.» Καί ἔδω κανένας τρόπος ζωῆς, κανένα εἶδος ζωῆς δέν ἦταν σέ θέση νά μοῦ προσφέρει ἔναν δρόμο.

Μιά μέρα, τό θυμᾶμαι λές καί ἦταν χτές, ἤρθε ή σκέψη καί γέμισαν ὅλα μέ φῶς: πρέπει νά γνωρίσω τόν κόσμο. "Οπως τό ἀναλογίζομαι τώρα, ἐκεῖνο τό «νά γνωρίσω» σίγουρα δέν ἐννοοῦσε κάποια συσσώρευση ἐγκυκλοπαιδικῶν ή καί ἐπιστημονικῶν

γνώσεων. 'Η γνώση, πού τότε μέ κάλεσε, ύπόσχονταν προπάντων τήν δυνατότητα νά μήν ἀναζητῶ τήν λύση σέ ἔναν τρόπο ζωῆς, ἀλλά ἀκριβῶς στήν ἀπόκτηση μιᾶς ἀπόστασης ἀπό τήν «ζωή»: 'Υπῆρχε ἵσως μιά ζωή ἡ ὅποια δέν θά ἀναλώνονταν στόν ἑαυτό της καί γιά τόν ἑαυτό της, δέν θά τελείωνε στήν «ζωή», στίς ἀνάγκες, στίς ύποχρεώσεις καί στά βιώματά της, ἀλλά θά συνίστατο βασικά στήν ἀναζήτηση τῆς γνώσης της, πού θά μποροῦσε νά προσφέρει καθαρότητα στό βλέμμα καί γαλήνη στήν ψυχή μου. Αὐτή ἡ σκέψη δέν είχε τόν χαρακτήρα ἐνός προγράμματος ζωῆς. Περισσότερο συνοδεύονταν ἀπό τήν αἰσθηση μιᾶς παράξενης καί πρωτόγνωρης παλιννόστησης, τό νέο πού μέ φώτιζε ἔμοιαζε σάν κάτι πού ἤξερα ἀπό πάντα, κάτι στό δποιο βρισκόμουν ἀπό πάντα. Αὐτή ἡ αἰσθηση ἔμελλε νά είναι ἔνας ἀλάθητος δδηγός, κάθε φορά πού τήν ἀκολούθησα.

'Αποφάσισα νά ἐγκύψω στόν ἄνθρωπο, καί ἡ τύχη τό ἔφερε νά συμβεῖ μέσα ἀπό τήν ιατρική. "Ηδη τό καλοκαίρι τοῦ δευτέρου πρός τό τρίτο ἔτος ἄρχισε νά διαμορφώνεται μία δυνατότητα δρόμου, ἡ ὅποια ύπόσχονταν κάποιο ξεκαθάρισμα στά ἐρωτήματα πού τότε κάν νά ἐρωτήσουν δέν ἤξεραν, καί παράδερναν ἀνερμάτιστα —ἡ ψυχανάλυση. Τό ἴδιο καλοκαίρι ἀνοιξα γιά πρώτη φορά τήν *Εἰσαγωγή* στήν ψυχανάλυση τοῦ Freud, σέ Ἑλληνική μετάφραση, ἔνα βιβλίο μαῦρο, σέ μεγάλο μέγεθος καί μέ σκληρό περίβλημα. Πάντοτε ζωντανές μοῦ μένουν οἱ στιγμές πού διάβασα τήν πρώτη σελίδα. Γιατί στήν ἀρχή τοῦ βιβλίου, πού ἀποτελεῖ τό κείμενο δρισμένων διαλέξεων τοῦ Freud γιά τήν ψυχανάλυση, ὁ Freud ἀποτείνεται στό ἀκροατήριό του καί λέει:

«Βασικά σᾶς συμβουλεύω νά μήν μέ ἀκούσετε γιά δεύτερη φορά... Θά σᾶς δείξω πῶς ὅλη ἡ κατεύθυνση τῆς προπαίδειάς σας καί ὅλοι σας οἱ συνηθισμένοι τρόποι σκέψης θά σᾶς κάνουν ἀναπόφευκτα ἐχθρούς τῆς ψυχανάλυσης, καί ποιά ἔμποδια θά πρέπει νά ξεπεράσετε γιά νά κυριαρχήσετε ἐπάνω σ' αὐτήν τήν ἐνστικτώδη ἐχθρότητα... Πάντως ύπαρχουν ἀρκετοί, γιά τούς δποίους δ,τι μπορεῖ νά καταστεῖ νέα γνώση διατηρεῖ τήν ἔλξη

του, παρά αύτές τίς δυσχέρειες. 'Εάν μερικοί άπό σᾶς είναι έτσι καί, άγνοώντας τίς προειδοποιήσεις μου, έμφανιστοῦν έδω καί τήν έπομένη φορά, θά μου είστε εύπρόσδεκτοι.»

Αύτά τά λόγια ἔπεσαν ἐπάνω μου σάν κεραυνός. Τά διάβαζα, τά ξαναδιάβαζα, καί ἡταν πάντα σάν νά τά διάβαζα γιά πρώτη φορά. "Οταν τώρα ἀναλογίζομαι ἐκεῖνο πού σ' αὐτά τά λόγια μου μίλησε σκέφτομαι καταρχήν τήν ἀπόλυτη ἄνεσή τους ἀπέναντι στήν συνηθισμένη ἀνάγκη καί ἐπιδίωξη τῆς ἀναγνώρισης ἀπό τούς ἄλλους. Μοῦ ἀποκαλύπτονταν ἔνας ἄνθρωπος πού δμοιόν του δέν είχα μέχρι τότε συναντήσει. Στέκονταν στόν έαυτό του ἀταλάντευτα, ἔστω καί ἀν πρέσβευε ἀπόψεις καί πεποιθήσεις τότε γιά τούς περισσότερους ἀπαράδεκτες, ἔχοντας ἀπόλυτη συνείδηση τῆς κατάστασης, χωρίς κανένα πάθος προσφέροντας στούς ἄλλους τήν δυνατότητα τῆς φυγῆς ἀπέναντι σέ κάτι γι' αὐτούς ἀνήκουστο, ἀλλά καί συγχρόνως προσφερόμενος σ' ἐκείνους οἵ ὅποιοι θά είχαν τήν προθυμία ν' ἀκούσουν. Αὐτή ἡ στάση, ἡ ὅποια δέν ἐπιδιώκει νά ἐκβιάσει τίποτε, δέν ἐπιδιώκει νά παρασύρει πουθενά, ἡ ὅποια ἀφήνει τήν φυγή ἐκεῖ πού συμβαίνει καί ἀποκαλύπτεται ἐκεῖ ὅπου ἔνα αὐτί τῆς προσφέρεται, αὐτή ἡ οὐσιαστικά ψυχαναλυτική στάση ἡταν πού, χωρίς νά τά γνωρίζω δλα τοῦτα ρητά, μέ κέρδισε ἄπαξ διά παντός. Καί βέβαια ὅχι μόνο δέν ἔκλεισα τό βιβλίο ἀλλά συγκεντρώθηκα σ' αὐτό μέ διπλή ζέση.

"Ομως ἔμελλε ἐπανειλημμένα νά ἐμπειραθῶ, καί πολύ ἀργότερα νά τό ἐννοήσω ἐκπεφρασμένα, ὅτι μία ἔκλαμψη δέν φώτιζε μιά γιά πάντα τόν δρόμο. "Ο, τι παρέμενε ἀπ' αὐτήν ἡταν μᾶλλον ἔνα σκοτεινό σημεῖο πού μερικές φορές χάνονταν, ἄλλες πάλι ἀργά καί ἀδιόρατα σχεδόν μέ ἀφομοίωνε, γιά νά μέ ἄρει στό ἀνάστημά του, μετά ἀπό πολύν καιρό καί μέσα ἀπό πορεῖες ἐπίπονες καί ἀβέβαιες, τίς ὅποιες οὔτε νά ἐλέγχω, οὔτε βέβαια καί νά κατευθύνω μποροῦσα. Καί τά πρῶτα χρόνια, δταν τά είχα χαμένα καί τά ἀδιέξοδα διαδέχονταν τό ἔνα τό ἄλλο, κατέφευγα πάλι καί πάλι σέ ἔνα αὐτοβιογραφικό κείμενο τοῦ Freud, πού πάντα μέ τόνωνε.

Στήν μνήμη μένει ίδιαίτερα τό σημεῖο δπου δ Freud μιλᾶ γιά τήν πρώτη πρόσκλησή του στήν Αμερική γιά μιά σειρά μαθημάτων, έννια χρόνια μετά τήν έμφανιση τοῦ πρώτου κύριου ψυχαναλυτικοῦ του έργου, τοῦ *'Η έρμηνεία τῶν δνείρων*. Στό σημεῖο αύτό δ Freud λέει:

«...στήν Εὐρώπη ένιωθα ύπό καταδίωξη, έδω βρέθηκα νά μέ δέχονται οί καλύτεροι ώς ίσοτιμόν τους. Ήταν σάν πραγματοποίηση μιᾶς ἀπίστευτης δνειροφαντασίας δταν στό Worcester άνεβηκα στό βῆμα γιά νά κάνω τά “Πέντε μαθήματα ἐπάνω στήν ψυχανάλυση”. Καί ή ψυχανάλυση πλέον δέν ήταν κάποιο παραλήρημα, είχε γίνει πολύτιμο τμῆμα τῆς πραγματικότητας...»

Είναι ἀκριβῶς ἔκεινο τό παράξενο γεγονός, πού τότε ύποψιαζόμουν ἀμυδρά μόνο, δπου κάτι, πού πρῶτα μοιάζει μέ «δνειροφαντασία» καί μέ «παραλήρημα», κάποτε μεταβάλλεται ώς πρός τόν τρόπο τῆς παρουσίας του καί προβάλλει, αὐτούσιο, ώς «πραγματικότητα». Είναι αὐτό τό μυστήριο δπου κανείς προχωρᾶ δχι ἀκολουθώντας ἄλλους, ἄλλά τήν δική του φωνή, καί κάποτε διαπιστώνει πώς αὐτή, ή ἀληθινά δική του φωνή, δέν είναι μιά ύπόθεση «ύποκειμενική» ἄλλά ἀνήκει στόν κοινό κόσμο, καί μάλιστα ἀνήκει ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπό τίς περιπτώσεις δπου τό κοινό θεμελιώνεται στήν ἀπλή σύμβαση ή σέ μιά σχέση ἀνελεύθερης ἔξαρτησης, ύποτέλειας ή καταπίεσης.

Στάθηκα τυχερός καί γνώρισα δ ՚διος, στά δικά μου βέβαια μέτρα, αὐτήν τήν έμπειρία δταν, ώριμάζοντας στήν τέχνη μου, ἐγκατέλειπα τήν ἀπτή ή νοερή καθοδήγηση τῶν δασκάλων μου καί μέ βουβή καί ἄγρια χαρά ἔβλεπα τίς κρίσεις καί τίς ἀποφάσεις τῆς δικῆς μου ψυχαναλυτικῆς στάσης νά βρίσκουν στούς ἀναλυομένους μου ἀνταπόκριση, νά καταδεικνύονται ώς ἐπαρκεῖς γιά τήν κατάσταση πού κάθε φορά ἀντιμετώπιζα.

Τά πράγματα ήταν διαφορετικά μέ τά ἔργα τοῦ Freud τά όποια ἀφοροῦσαν τήν θεωρία του ἄμεσα. Στήν *'Έρμηνεία τῶν δνείρων*, στήν *Ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, στήν *Eίσαγωγή στήν ψυχανάλυση* καί στά ἄλλα κείμενα πού ἀργότερα γνώρισα ἔλειψε

ἀπό τήν ἀρχή ἡ φλόγα πού μποροῦσε νά μέ ένθουσιάσει, νά μέ πάρει μαζί της και νά μοῦ ἀνοίξει δρόμους. Ἡ μελέτη ψυχαναλυτικῶν κειμένων μοῦ ἦταν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σχεδόν, στήν ἀρχή περισσότερο ἀνομολόγητα, βάρος και ὑποχρέωση. Και πάλι, γιά δέκα περίπου χρόνια προσπάθησα νά ἔξοικειωθῶ μέ τό πνεῦμα τοῦ φροῦδικοῦ λόγου. Ἡδη ως φοιτητής εἶχα στήν βιβλιοθήκη μου τά διεθνῶς καθιερωμένα ψυχαναλυτικά βιβλία τῆς ἐποχῆς, ἥμουν συνδρομητής δύο βασικῶν ψυχαναλυτικῶν περιοδικῶν. Ἀργά και μέ δυσκολία προσπαθοῦσα νά ἀφομοιώσω ἐκείνη τήν ἴδιόρρυθμη γλώσσα τους, ἀργότερα στό ἔξωτερικό παρακολουθώντας ἐπιπλέον και παραδόσεις γνωστῶν ψυχαναλυτῶν.

Εἶναι φανερό πώς ἡ ψυχανάλυση δέν μέ ένδιέφερε ίδιαίτερα στήν πραγματικότητά της, δηλαδή στήν ἥδη παγιωμένη θεωρητική της μορφή και σύλληψη, ἀλλά στήν δυνατότητά της, δηλαδή σέ ἐκείνην τήν μορφή ἡ ὅποια θά ἀνταποκρίνονταν σέ ὅ,τι μοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ οἱ ἐκλάμψεις πού διατηροῦνταν σάν σκοτεινά σημεῖα στήν μνήμη. Και στήν πίστη σ' αὐτήν τήν δυνατότητα συνέτεινε και ἡ πεποίθηση τήν ὅποια εἶχα διαμορφώσει, πώς ἡ ψυχανάλυση, ἀκριβῶς ἐπειδή ἐπιμένει στήν προσωπική ψυχανάλυση τοῦ μαθητευομένου ψυχαναλυτῇ ως καίριο τμῆμα τῆς ἐκπαίδευσής του, δέν «παριστάνει», ἀλλά ἀντιθέτως ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ψυχαναλυτή ἀπόλυτη εἰλικρίνεια, προπάντων ἀπέναντι στόν ίδιον του τόν ἔαυτό, και αὐτή ἡ εἰλικρίνεια ἀκριβῶς χρειάζεται ὅσο τίποτε ἄλλο στήν ἄσκησή της. Ἡ ὅποια ἄσκηση τῆς ψυχανάλυσης, σκεφτόμουν στούς ὅρους πού τότε μοῦ ἦταν οἰκεῖοι, στήν «πράξη» της δέν εἶναι ρουτίνα, σέ ἀντίθεση πρός τήν μόνη ἐνδιαφέρουσα «ἔρευνα», ἀλλά ἔδω, ὅπου κάθε εἶδους τυφλοσούρτης λείπει, «ἔρευνα» και «πράξη» δέν μπορεῖ παρά νά συμπίπτουν.

Ἡταν λίγο μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν μου, πού διάβασα τό *Εἶναι και χρόνος*, σέ ἀγγλική μετάφραση. Τόσο ἡ γλώσσα τῆς μετάφρασης, ὅσο και ίδιαίτερα ἡ ἔλλειψη κάθε φιλοσοφικῆς προπαί-

δειας, με έμποδισαν νά παρακολουθήσω τά νοήματά του. "Ενα μόνο ύποψιάστηκα: Στήν συνηθισμένη μας καθημερινή κατάσταση άγόμαστε άπό μιά λησμοσύνη, και αυτή ή λησμοσύνη μπορεῖ νά λυθεῖ μέσα άπό τήν έπιστροφή σέ κάτι πηγαῖο.

Δέν καταλάβαινα οῦτε τί άκριβῶς ἀφορᾶ ή λησμοσύνη, οὗτε ποιό εἶναι τό πηγαῖο, ή ἐπανεμπείρωση τοῦ ὅποίου θά καταργοῦσε τήν λησμοσύνη και θά διηγοῦσε κάπου ἀλλοῦ, σέ κάποια «αὐθεντική» ύπαρξη. "Ομως διαισθάνθηκα ἀμέσως ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά ξναν δρόμο παρόμοιο πρός ἐκεῖνον τῆς ψυχανάλυσης. Γιατί στήν ψυχανάλυση, δπως τήν είχα γνωρίσει ἀπό τά κείμενα τοῦ Freud, ή «ἀπώθηση» ἔχει ἴδιαίτερη σημασία γιά τήν γένεση τῶν «ψυχοπαθολογικῶν» καταστάσεων, καθώς ἐπίσης ή ἀναγνώριση και ή κατάργησή της μέσα ἀπό τήν «παλινδρόμηση» πρός κάτι τό «ἀρχαϊκό». Ἡ «λησμοσύνη», ή «ἀπώθηση», και οἱ δρόμοι τῆς λύσης τους μέσα ἀπό μία, βέβαια κάθε φορά διαφορετικά ἐννοημένη, παλιννόστηση — στόν Heidegger ξανασυναντοῦσα δ,τι ύποψιαζόμουν και γιά τήν ψυχανάλυση, δηλαδή τήν δυνατότητα μιᾶς ἀπο-κάλυψης, μιᾶς ἀπαλλαγῆς ἀπ' δ,τι ξένο συσσώρευσαν κακοί καιροί καταχωνιάζοντας τό ἀληθινό. Ἡ διαφορά ήταν ὅτι ὁ δρόμος τῆς ἀποκάλυψης, πού διαφαίνονταν στήν σκέψη τοῦ Heidegger, ἔμοιαζε νά ἔρχεται ἀπό πολύ μακρύτερα και νά πηγαίνει πολύ μακρύτερα. Δέν σταματοῦσε στήν «παιδική ήλικία» και στίς «τραυματικές ἐμπειρίες» της, και ύπόσχονταν περισσότερα ἀπό μιά μεγαλύτερη ἐλευθερία στήν ίκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν. "Ομως βασικό δέν ήταν ἐδῶ τά ἐπιχειρήματα. Στήν σκέψη τοῦ Heidegger ύποψιαζόμουν ἐκεῖνον τόν ἐνθουσιασμό και ἐκείνην τήν ξεκούραση, πού στόν Freud μέ ἐγκατέλειψαν δταν βρέθηκα ἀντιμέτωπος μέ τούς ἐρμηνευτικούς του γρίφους και μέ τίς διανοητικές του ἀκροβασίες.

Δέν ημουν λοιπόν ὄλότελα ἀπροετοίμαστος, δταν τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή, σ' ἔνα πολύτομο ἔργο μέ τόν τίτλο *Psychiatrie der Gegenwart* (*Ψυχιατρική τοῦ παρόντος*), βρῆκα ἔνα ἄρθρο τοῦ Roland Kuhn, ἐνός μαθητῆ τοῦ Ludwig Binswanger, πού ἔκανε λόγο γιά τήν Daseinsanalyse, γιά μία ψυχαναλυτική κατεύθυνση ή ὅποια θεμελιώνονταν στήν σκέψη τοῦ Heidegger. Στό ἄρθρο ύπηρχε

εύτυχῶς καὶ ὁ τόπος κατοικίας τοῦ Kuhn: Münsterlingen, Ἐλβετία. Καὶ μέ κέφι διαπίστωσα πώς ἡ προσέγγισή μου στήν Daseinsanalyse ἔπρεπε ν' ἀρχίσει μέ κοπιώδεις ἔρευνες σέ χάρτες καὶ σέ ἐγκυκλοπαίδειες, γιά νά ἐντοπίσω αὐτό τό περίεργο μέρος!

Οἱ ἀναζητήσεις μου τῶν τελευταίων χρόνων δέν εἶχαν ἀποφέρει κάποια συγκεκριμένη προοπτική, ὅμως μοῦ κατέστησαν σαφές ὅτι δέν μοῦ ἦταν δυνατό, μετά τό πανεπιστήμιο νά βρεθῶ κατευθεῖαν σέ μιά «εἰδικότητα» καὶ νά χαθῶ στήν λεπτομέρεια. Δέν ἦθελα εἰδίκευση, ἀλλά καταρχήν γενίκευση, χρειαζόμουν ἔναν εὐρύτερο ὄριζοντα. Καὶ μέ μεγάλη μου ἔκπληξη, καὶ ἀκόμη μεγαλύτερη εὐγνωμοσύνη, είδα αὐτό τό ὄπωσδήποτε ἀσυνήθιστο αἴτημα νά ἀντιμετωπίζεται ἀπό τούς γερμανούς μέ σοβαρότητα, καὶ μέ μιά ὑποτροφία νά μοῦ προσφέρεται ἡ δυνατότητα πού ζητοῦσα. "Ἐτσι βρέθηκα στήν Γερμανία νά σπουδάζω φιλοσοφία καὶ ψυχολογία.

Στήν μνήμη μοῦ μένει ἔντονη ἡ πρώτη φορά πού παρακολούθησα μιά παράδοση φιλοσοφίας. "Ημουν σέ μιά σπάνια διάθεση εύδαιμονίας — μέ τήν πιό κυριολεκτική σημασία πού θά μπορούσε κανείς νά διανοηθεῖ στήν ἐποχή μας ὅταν λέει πώς οἱ δαίμονες διάκεινται ἀπέναντί του εύνοϊκά. Εύδαιμονίας λοιπόν καὶ ἀπορίας μεγάλης — αὐτό πού ἔκανα, νά βρίσκομαι σ' ἐκείνην τήν ξένη χώρα, νά κάθομαι σ' ἔνα παλιό, εὐρύχωρο καὶ καλοστημένο ἀμφιθέατρο, πού ἀκτινοβολοῦσε μιά ἄνεση ἀδιατάρακτη, νά ἀκούω γιά τόν Φαιδρό τοῦ Πλάτωνα καὶ γιά τά ἐρωτήματα τῆς γλωσσολογίας, ἔτσι ἀπλά, χωρίς κανέναν σκοπό καὶ χωρίς καμιά πίεση, ἄγγιζε τά ὅρια τοῦ ἀπίστευτου, δχι γιατί κάτι πού ἐπιθυμοῦσα ἀπό καιρό ἴκανοποιοῦνταν ἀλλά γιατί αὐτό πού ἔκανα ἦταν, γιά πρώτη φορά, δλότελα ἄσκοπο καὶ ἄχρηστο.

'Από παιδί εἶχα πιαστεῖ στά δίχτυα μιᾶς ζωῆς πού ὄριζονταν ἀπό ἔξετάσεις — εἰσαγωγικές, προαγωγικές, ἀπολυτήριες, εἰσαγωγικές, προαγωγικές, ἀπολυτήριες καὶ οὕτω καθεξῆς, εἶχα ἀποδοθεῖ σ' ἔνα κυνήγι γνώσεων καὶ προπάντων πιστοποιητικῶν πού αὐτές τίς γνώσεις τίς πιστοποιοῦσαν. Στό ὅνομα τῆς διασφά-

λισης τοῦ μέλλοντος σχεδόν κάθε τί πού ἔκανα εἶχε ἔναν σκοπό και μιά χρησιμότητα — μόνο πού ἐκείνη ή παλιά ἐρώτηση «Καὶ μετά;» μιλοῦσε ἀκόμη, τά ἔκανε δλα τοῦτα ἀσφυκτικά, και μέ ἐμπόδιζε νά συμφιλιωθῶ δλότελα και δριστικά μέ τό πνεῦμα τους.

Τό πρῶτο αὐτό ἐκπεφρασμένο λύσιμο ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας νά ἔχει τόν πρῶτο λόγο στίς μικρές και στίς μεγάλες ἀποφάσεις μου ἡταν γιά μένα λυτρωτικό. Φυσικά δέν ὀλοκληρώθηκε σ' ἔκείνη τήν μία ὥρα φιλοσοφίας στό Tübingen, ἔνα πρωί τοῦ Ὁκτωβρίου τοῦ 1971. "Ομως ἔκτοτε ἀρχισε νά ἐκπτύσσει τήν δύναμή του ἐπάνω μου και νά μέ δεσμεύει δσο ποτέ κάτι χρήσιμο και συμφέρον δέν μπόρεσε μέχρι τότε ἡ ἀργότερα νά μέ δεσμεύσει. Και γιά μένα μιά καίρια «θεραπευτική» διάσταση τῆς ψυχανάλυσης βρίσκεται ἀκριβῶς στό γεγονός δτι ἡ ψυχανάλυση είναι κάτι τό, ναί, πέρα γιά πέρα ἀχρηστο: τρεῖς, τέσσερις ἡ πέντε ὥρες τήν ἑβδομάδα κανείς ἀφήνει τίς ἀσχολίες του, τίς ύποθέσεις του, τούς ἀνθρώπους του, τίς ἐπιδιώξεις του, και μέσα σ' ἔνα δωμάτιο, ξαπλωμένος, ἀφήνεται νά μιλᾶ ἀπλά γιά δ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του — και, δσο προχωρᾶ ἡ ψυχανάλυση, τόσο περισσότερο μπορεῖ και νά ἀφήνεται. Αὐτή ἡ «παιδαγωγική» ἐπίδραση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἐκμάθηση τῆς ἀφεσης στό ἄσκοπο και ἀχρηστο, είναι ἀσύγκριτα πολυτιμότερη και, τελικά, ἀποτελεσματικότερη ἀπό τίς περισσότερες «έρμηνειες» πού οί ψυχαναλυτές συνήθως ἐπινοοῦν και θεωροῦν βασικό ἔργαλεῖο τῆς «τεχνικῆς» τους. Ἡ ψυχανάλυση είναι μιά, δύσκολη βέβαια και ἐπίπονη, καθότι παράδοξη, ἐλευθέρωση ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας και τῆς σκοπιμότητας νά ἔχουν τόν πρῶτο λόγο στήν ζωή τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ψυχανάλυση, ἔτσι ἐννοημένη, είναι ἔνας δρόμος ἐλευθέρωσης ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ «Καὶ μετά?».

Τό Münsterlingen ὅχι μόνο τό βρῆκα μέ τά πολλά στόν χάρτη ἀλλά στήν δμώνυμη καντονική κλινική ἀρχισα τήν ψυχιατρική-ψυχαναλυτική μου ἔργασία και ἐκπαίδευση. Ἀρκετά γρήγορα

άνακαλυψα ότι ο Binswanger και ή σκέψη του πολύ λίγα είχε νά μοῦ προσφέρει ως πρός τά θέματα πού μέ απασχολοῦσαν — τήν ένόραση στόν έαυτό μου και στά άπτα θέματα τά δποια άνεκυπταν στήν συνάντηση μέ τους «άσθενεῖς». Τότε γνώρισα τόν Medard Boss, πρῶτα άπό τά κείμενά του και λίγο άργότερα προσωπικά. Ἐδῶ βρῆκα ἐπιτέλους ἔναν δρόμο πού μοῦ ἀνταποκρίνονταν, τότε, δλότελα. Ἡταν ή ἐποχή πού διέκοψα ὁριστικά μέ τόν φροῦδισμό. Γύρω άπό τόν Boss ὑπῆρχε ἔνας μικρός κύκλος ψυχαναλυτῶν, πού σήμερα ἀπαρτίζουν τήν λεγόμενη σχολή τῆς Ζυρίχης τῆς Daseinsanalyse. Σ' αὐτόν ἐντάχθηκα γιά δέκα περίπου χρόνια, ἐδῶ ἔκανα τήν ἐκπαίδευσή μου κι ἐργάστηκα στό πνεῦμα του. Γι' αὐτό ἀρμόζει νά παραμείνω στόν Boss γιά λίγο.

“Ισως αὐτό πού ἐγώ κέρδισα ἀπό τόν Boss δέν ἡταν τόσο πολύ συγκεκριμένες γνώσεις, δσο τό ότι στό πρόσωπό του γνώρισα ἔναν ἄνθρωπο γιά τόν δποῖον τά βασικά ἐρωτήματα τῆς ψυχανάλυσης, και τοῦτο θά πεῖ συγχρόνως: τά βασικά ἐρωτήματα γιά τόν ἄνθρωπο και γιά τόν κόσμο, ὑπῆρξαν δχι μόνο εἰλικρινής, ἀλλά και ὑψιστη ἀνάγκη, πού τόν ἔκανε νά ἐγκαταλείψει τόν φροῦδισμό μετά ἀπό είκοσιπέντε χρόνια ἐπιτυχοῦς ἐξάσκησης τῆς ψυχανάλυσης στό πνεῦμα του, ὅταν διαπίστωσε ότι ὁ φροῦδισμός δέν ἡταν σέ θέση νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχανάλυσης μέ ἐπάρκεια. Μετά τόν φροῦδισμό ὁ Boss ἀκολούθησε τήν νόηση τοῦ Heidegger. Γιά τόν Heidegger, και τήν σημασία του γιά τόν Boss, ὁ Boss μιλᾶ σχεδόν σέ κάθε κείμενό του. Ἐδῶ θά παραθέσω ἔνα ἀπόσπασμα ἀπό ἔνα γράμμα τοῦ Boss στόν Heidegger τό δποῖο δημοσιεύτηκε σέ μία ἐφημερίδα τῆς Ζυρίχης τό 1969 μέ τήν εὐκαιρία τῶν 80 χρόνων ἀπό τήν γέννηση τοῦ φιλοσόφου. Είναι φανερό πώς ἐδῶ δέν μιλᾶ ἔνας ἀπόμακρος ἐπιστήμονας ἀλλά ἔνας πού ἀφήνει τά πράγματα και τούς ἀνθρώπους πού συναντᾶ νά τόν συγκινήσουν, νά τοῦ μιλήσουν, ἔνας πού δέν ἔχει ἀνάγκη ν' ἀποφύγει αὐτήν τήν συγκίνηση προτάσσοντας κάποιο μοντέλο ή ἀλλα δπλα πού διαθέτει ή φαρέτρα τοῦ ψυχολόγου, τοῦ ψυχιάτρου, ἀκόμη κι αὐτή τοῦ συνηθισμένου ψυχαναλυτῆ:

«"Αν βρίσκομαι άνάμεσα σ' αύτούς πού, τήν ήμέρα τῆς γιορτῆς σας, άναγκάζονται νά βρεθοῦν στό προσκήνιο, αύτό όφείλεται στό δτι μοῦ δόθηκε ή χάρη νά συνδέομαι μαζί σας μέ μιά φιλία πού διαρκεῖ ένα δλόκληρο τέταρτο τοῦ αἰώνα.

Άρχικά πάντως δέν φαίνονταν νά υπάρχει κανένα έδαφος γιά νά ριζώσει κάτι μεταξύ μας. Έξωτερικά ίδωμένα, όλα ήταν πέρα γιά πέρα άντιθετα. Μόνο δταν γιά πρώτη φορά μπόρεσα νά σᾶς συναντήσω προσωπικά στήν καλύβα σας στόν Μέλανα Δρυμό έντυπωσιάστηκα άφάνταστα. "Οχι άπό τήν έξωτερική σας έμφανιση, ἄν κι άπ' αύτήν άκόμη θά μποροῦσα νά έκπλαγῶ. "Εναν τέτοιον τύπο άνθρωπου είχα συνηθίσει νά συναντῶ στούς άμπελοπαραγωγούς τῆς νότιας Γαλλίας, όχι στούς γερμανούς. "Ομως όλα αυτά υποχώρησαν έμπρός στά μάτια σας καί στό ψηλό σας μέτωπο. Άπο έκει ξεκινοῦσε ή άκτινοβολία τῆς δύναμης μιᾶς σκέψης ή όποια ήταν σέ άκραιο βαθμό γεμάτη άπό πάθος καί νηφαλιότητα συγχρόνως, κι έμοιαζε νά διαπερνᾶ δλα τά έμπόδια τοῦ άνθρωπινου λογικοῦ. Άπόκρυφα καί σιγαλά διαπλέκονταν μέσα της μιά άπίστευτη τρυφερότητα κι εύαισθησία τῆς καρδιᾶς. Μόνο δύο φορές στήν ζωή μου συνάντησα άκόμη μάτια πού κάπως ήταν σέ θέση νά κοιτάζουν μέ παρόμοιο τρόπο. Τήν πρώτη φορά ήταν, σχεδόν είκοσι χρόνια νωρίτερα, δταν στήν όδό Bergstrasse τῆς Βιέννης στάθηκα άπέναντι στόν Sigmund Freud. Κατόπιν πάλι αύτό μοῦ συνέβη δέκα χρόνια μετά άπό τήν πρώτη μου έπισκεψη σ' έσāς, στό έρημητήριο τοῦ όπωσδήποτε μεγαλύτερου σοφοῦ τῆς 'Ινδίας.»

Αύτός ήταν ο Boss, τόν όποιον προπάντων θεωρῶ άκόμη καί τώρα δάσκαλό μου. Γιατί μέ τά χρόνια έπήλθε μιά μερική διαφοροποίησή μου άπό τίς έκπεφρασμένες θεωρητικές του άπόψεις. Όρισμένα θέματα τῆς νόησης τοῦ Heidegger καί τῆς σημασίας τους γιά τήν ψυχανάλυση τά καταλάβαινα διαφορετικά. Αύτή ή διαφοροποίηση διατυπώθηκε στήν μελέτη μου *Tό δνειρο* ("Ερασμος, 1989) καί μοῦ στοίχισε τήν άνεπίσημη πλήν σαφή άποκήρυξή μου.

Καί τώρα γιά πρώτη φορά διαπιστώνω δτι οι σχέσεις μου μέ τόν Freud καί μέ τόν Boss είχαν ένα κοινό: Καί στούς δύο δέν μοῦ

μίλησε ίδιαίτερα τό «περιεχόμενο» τῶν ἀπόψεών τους ἀλλά ὁ τρόπος τους, τό καθαρό καὶ εἰλικρινές δόσιμό τους στήν υπόθεση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἀποφασιστικότητα καὶ ἡ αὐταπάρνησή τους, ἡ τόλμη τους νά διακινδυνεύσουν τά πάντα γιά χάρη ἐκείνου τό ὅποιο τους χρειάστηκε γιά νά εἰπωθεῖ καὶ νά ἔρθει στό φῶς.

‘Ο Freud ύπηρξε ἐπαναστάτης. Στό ἔργο του, πού συμπλέει μέ ἐκεῖνο τοῦ Nietzsche καὶ τοῦ Marx, ἐπιτελεῖται μία κυριολεκτικά κοσμογονική ἀλλαγή: στόν ἄνθρωπο, στό ζῶον λόγον ἔχον, τό πρωταρχικό δέν εἶναι πλέον ὁ «λόγος», δηλαδὴ ἡ ἴδεα, ὁ θεός, τό πνεῦμα, οἱ ἀξίες ἀλλά τό «ζῶον» μέ τό σῶμα, μέ τίς ἀνάγκες καὶ μέ τίς ἐπιθυμίες του. ‘Η πραγματικότητα τῆς φρούδικῆς ψυχανάλυσης καὶ τῶν ποικίλων διασκευῶν της εἶναι αὐτή τούτη ἡ πραγματικότητα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

Σήμερα ὁ ἄνθρωπος δρίζεται πρωτίστως ἀπό αὐτό τό ὅποιο στήν ψυχανάλυση ὀνομάζεται ἐπιθυμία. Καὶ ἐκεῖνο τό ὅποιο ἡ ψυχανάλυση ἐπιτυγχάνει εἶναι ἀκριβῶς νά ἐλευθερώνει τόν ἄνθρωπο γιά τίς ἐπιθυμίες του στόν μεγαλύτερο δυνατό βαθμό: ὁ ἄνθρωπος διαπαιδαγωγεῖται στήν ἐπιθυμία τῶν ἐπιθυμιῶν του. ‘Ομως αὐτό εἶναι καὶ τό ὅριο τῆς συνηθισμένης ψυχανάλυσης: ὁ «ύγιης» ἄνθρωπός της εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὅποιος εἶναι ἐλεύθερος γιά τήν προσφορότερη δυνατή ἰκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὁ «ύγιης» ἄνθρωπος εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

‘Ομως αὐτό ἐμένα δέν μοῦ εἶναι ἀρκετό. Μιά τέτοια ψυχανάλυση δέν μπορεῖ οὔτε νά χωρέσει τό «Καί μετά;», ἀφοῦ στηρίζεται σέ μιά ἀπόλυτη ἀρχή, στήν ἀρχή τῆς ἐπιθυμίας, οὔτε μπορεῖ νά μέ ἀλλάξει ἔτσι πού νά συμφιλιωθῶ εἰλικρινά καὶ ούσιαστικά μέ τόν θάνατό μου ἀφοῦ ἡ ἐπιθυμία ἀνήκει στήν «ζωή» καὶ τελειώνει στήν «ζωή», δέν φθάνει ποτέ μέχρι τόν θάνατο — καὶ ὅπωσδήποτε ὅχι ὅταν στόν Freud ὁ θάνατος γίνεται «ἔνστικτο». ‘Η ἐρώτησή μου «πῶς θά πεθάνουμε;» / «πῶς θά ζήσουμε;» μένει ὅχι μόνο ἀναπάντητη ἀλλά καὶ ὀλωσδιόλου ἀγνοημένη. Βέβαια

ό κοινός ψυχαναλυτικός νοῦς, γιά νά παραφράσω μιά έκφραση τοῦ Wittgenstein, θά είχε τήν έρμηνεία του έτοιμη, και θά άνηγαγε τίς έρωτήσεις μου σέ κάποια «νευρωτικά» μου «κατάλοιπα». "Ομως μέ τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν γιά δλα μιά έτοιμη ἀπάντηση ἐγώ δέν μπορῶ ν' ἀρχίσω πολλά.

Η δική μου ή ψυχανάλυση, και τό «μου» ἐδῶ δέν είναι κτητικό, δέν ἀρκεῖται στήν ἀπελευθέρωση πού τελειώνει μέ τήν ἀναγνώριση και μέ τήν διεκδίκηση τῶν ἐπιθυμιῶν, δέν είναι προπόνηση γιά μιά τέτοια ζωή και δέν φιλοδοξεῖ νά δημιουργήσει δραστήριους καταναλωτές τῆς «ζωῆς». Η δική μου ψυχανάλυση ἀνήκει σέ ἔναν μακρινό και μέχρι τώρα ἀγνοημένο τρόπο σχέσης τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ὁ ὅποιος δέν ὄριζεται πλέον ἀπό τήν κυρίαρχη νοοτροπία, οὕτε και τήν ἀντιστρατεύεται, ἀλλά ἔρχεται ἀπό κάπου ἀλλοῦ. Τό ἀδιανόητο, τό ἀπρόσμενο, τό μή πραγματικό, και ὅμως ἀπό πάντα οἰκεῖο, τό ὅποιο φανερώνεται καταρχήν μέ τήν καθαρή και μεγάλη τέχνη, τό ὅποιο, στήν ἡχώ τῶν πρώτων ἐλλήνων νοητῶν, ἐντοπίζεται στήν νόηση τοῦ Heidegger, πραγματώνεται ως δυνατότητα συμπαρουσίας τῶν ἀνθρώπων στόν κοινό κόσμο μέ τήν ψυχανάλυση, ὅπως τήν καταλαβαίνω ἐγώ. Ἐδῶ ή ἀπελευθέρωση δέν είναι ἀπλῶς ἀπελευθέρωση γιά τίς ἐπιθυμίες και τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά, ὅπου ὑπάρχει ή ἔφεση, προχωρᾶ μακρύτερα, και ἀφορᾶ τήν σέ ἄλλοτε ἄλλο βαθμό και εύρος ἀπελευθέρωση ἀπό μία νοοτροπία ή ὅποια ἔννοεῖ τόν ἀνθρωπο ἀκινητοποιημένο ἀπό τήν πίεση τῶν ἀναγκῶν και τῶν ἐπιθυμιῶν του, και τῶν συγκρούσεων πού αὐτές συνεπάγονται.

Αὐτή ή ψυχανάλυση δέν είναι τελείωση, ἀντιθέτως ἔχει ἔναν προδρομικό χαρακτήρα γιά ἔναν κόσμο πού δέν ὑπάρχει, και πού είναι ἄγνωστο ἂν θά ὑπάρξει κάν ποτέ ως ἐκπτυγμένη πραγματικότητα. Αὐτή ή ψυχανάλυση, δηλαδή αὐτή ή ἀνθρώπινη συμπαρουσία, ἔχει ξεπεράσει ἔναν κόσμο πού ἔχει φθάσει στό τέλος του, και προδράμει ἐνός κόσμου πού δέν βρίσκεται κάν στήν ἀρχή του. Και ὅμως αὐτή ή ψυχανάλυση είναι σέ θέση νά σώσει τόν ἀνθρωπο, πού ὑποψιάζεται τήν δυνατότητα μιᾶς κάποιας οὐσιαστικῆς σωτηρίας, γιατί ἀκριβῶς, χωρίς ποτέ νά τό διακηρύ-

